

De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtürîdî'nin *Ulu'l-Emr* Kavramsallaştırması

Şaban Ali DÜZGÜN*

From De Facto Political Authority to Legitimate Power:
Mâtürîdî's Conceptualization of the Term *Ulu'l-Amr*

Citation/©: Düzgün, Şaban Ali (2017). From De Facto Political Authority to Legitimate Power: Mâtürîdî's Conceptualization of the Term *Ulu'l-Amr*, Milel ve Nihal, 14 (1), 24-35.

Abstract: There have been many works on political theories in Islamic thought, some of which have the character of mirrors for princes (fürstenspiegel) that advise the rulers how to rule, how to cope with the crisis conditions or chaos management and how to struggle for power. The examples of this genre are İbn Zafer's *Sulvan al-Mutâ' fî 'udvân al-atbâ'* and Turtûşî's *Sirâcu'l-mulûk*. Some others philosophy about the character of politics and give the main features of the ruler such as Fârâbî's *Fusûlu'l-madanî* and *el-Madîna al-fâdila*; Juwainî's *Gıyâs al-umem fî iltiyâs az-zulam*, Dawwânî's *Ahlâk-ı Calâlî*, İbn Jamâ'a's *Tahrîr al-ahkâm fî tadbîri ahl al-Islâm* and İbn al-Fîrûz's *Gurra al-baydâ*. Some works deal with much more comprehensive structure of the state including bureaucratic one, the examples of which are *Siyâsatnâme* of Nizamulmulk and *Kutadgu Bilig* of Yusuf Has Hajib. On the other hand, we have scholars who did not directly

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı [düzgun@ankara.edu.tr]

tackle this matter but indirectly commented on it through interpreting the key terms related to the politics like *itaat, ulu'l-amr, shûra, al-amr bi'l ma'rû va'n-nahy ani'l-munkâr, adl, hukm, khilâfa, bay'a, walâya, mulk, amn, etc.*, *İbn Taymiyya* is the outstanding example of these scholars who did not author any specific treatise on the subject but contributed extensively while interpreting related terms. In this paper we will analyze Mâtûrîdî's ideas on *ulu'l-amr* which is among the hot debates in political agenda. In his aloofness with the state and in his insistence on the rule of law represented by the values and norms, Mâtûrîdî has the same sensitivity when interpreting the term *ulu'l-amr*.

Key Words: Mâtûrîdî, *ulu'l-amr*, *ulamâ*, *umarâ*, political philosophy.

Atıf/©: Düzgün, Şaban Ali, (2017). De Facto Siyasal Otoriteden Meşru Siyasal İktidara: Mâtûrîdî'nin *Ulu'l-Emr* Kavramsallaştırması, *Milel ve Nihal*, 14 (1), 24-35.

Öz: İslam düşünce tarihinde siyasal kuramlarla ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmı prenslere ayna (*fürstenspiegel*) türü eserler olup yöneticilere yol göstermekte, kriz zamanlarında halkı nasıl idare etmeleri gerektiği, iktidar mücadelesini nasıl verecekleri gibi konularda onlara uyarılarda bulunmaktadır. İbn Zafer'in *Sulvânu'l-Mutâ' fi 'udvânî'l etbâ'* ve Turtûşî'nin *Sirâcu'l-mülûk*'u bu türün en önemli örnekleridir. Eserlerden bir kısmı ise siyasetin felsefesini yapmakta ve ideal yöneticinin nitelikleri üzerinde durmaktadır. Fârâbî'nin *Fusûlu'l-medenî ve el-Medînetü'l-fâdila'sı*; Cüveynî'nin *Gıyâsu'l-ümem fi'ltiyâsî'z-zulem'i*, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî'si*, İbn Cemâ'a'nın *Tahrîrû'l-ahkâm fi tedbiri ehli'l-İslam'ı* ve İbn Fîrûz'un *Gurretü'l-beydâ'sı* bu türdendir. Bazıları ise devletin bürokratik organizasyonu dâhil çok daha kapsamlı meseleleri ele almaktadırlar. Nizamülmülk'ün *Siyasetname'si*, Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i* bunun örneklerindendir. Bunların dışında doğrudan siyaset felsefesiyle ilgili eser yazmamakla birlikte çalışmalarında dolaylı olarak meseleyi irdeleyen bilginler de vardır. İslam siyaset felsefesinin omurga kavramları hâline gelen *itaat, ulu'l-emr, şûra/meşveret, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münker, adalet, hüküm, hilafet, biat/bey'at, velâyet, mülk, emn/emanet, ehliyet, liyakat*, vb. terimleri yorumlarken bu bilginlerin konuyla ilgili görüşlerini öğrenmekteyiz. Doğrudan siyaset felsefesiyle ilgili yazmayan ama yorumlarında konuyla ilgili görüşlerini beyan eden bir isim olarak İbn Teymiye'yi bunun örneği olarak anabiliriz. Bu yazıda, etrafında epeyce gürültü koparılan *ulu'l-emr* terimine Mâtûrîdî'nin nasıl bir anlam yüklediği tartışılmaktadır. Kendisi devletle ilişkilerinde mesafesini koruyan, bilginin temsil ettiği temel değer ve normları herkesin kendisine göre hizalanacağı yaşam normları olarak savunan Mâtûrîdî'nin *ulu'l-emr* yorumunda da aynı duyarlılığı gösterdiğine şahit oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Mâtûrîdî, *ulu'l-emr*, *ülema*, *ümerâ*, siyaset felsefesi.

Giriş: *Ulu'l-emr* - Dilsel Analiz

Ulu'l-emr, İslam'da siyaset teorileri bağlamında referansta bulunulan önemli bir terimdir. Bu yazımızda, terimin böyle bir kullanıma ne kadar elverişli olduğunu İmam Mâtürîdî'nin ilgili ayetleri yorumu üzerinden tahlil edip değerlendireceğiz.

Ulû'l-emr terkinindeki *ulû* edatı Kur'an-ı Kerim'de yaygın bir kullanıma sahiptir. Öncelikle bu edatla kullanılan terkiplere göz atmakta yarar var:

Ulû be's (kudretliler)¹; *Ulû bakıyye* (kalıcı değer üretenler);² *Ulu'd-darar* (engelliler)³; *Ulu'l-azm* (kesin kararlılar)⁴; *Ulu'l-ebşâr* (öngörü sahipleri)⁵; *Ulu'l-elbâb* (sağduyu sahipleri)⁶; *Ulu'l-emr* (bilginler/otorite sahipleri)⁷; *Ulu'l-erhâm* (akrabalar)⁸; *Ulu'l-eydî ve'l-ebşâr* (otorite ve öngörü sahipleri)⁹; *Ulu'l-fadl* (erdemliler/lü-tufkârlar)¹⁰; *Ulû ecniha* (kanatlılar)¹¹; *Ulu'l-kurbâ* (yakınlar)¹²; *Ulu'l-irbet* (ilgili olanlar)¹³; *Ulu'n-na'meti* (refah içinde yüzenler)¹⁴; *Ulu'n-nuhâ* (vicdan sahipleri)¹⁵; *Ulu't-tavli ve's-se'at* (erk sahipleri)¹⁶; *Ulu'l-ilm* (bilginler)¹⁷.

Ulu'l-emr terkihi Nisa Suresi'nin 59. ve 83. ayetlerinde şu şekilde geçmektedir:

¹ 17/İsra 5; 27/Neml 33; 38/Fetih 16.

² 11/Hud 116.

³ 4/Nisa 95.

⁴ 46/Ahkaf, 35.

⁵ 3/Âl-i İmran 13; 24/Nur 44; 59/Haşr 2.

⁶ 2/Bakara 179, 197, 269; 3/Âl-i İmran 7, 190; 5/Mâide 100; 12/Yusuf 111; 13/Ra'd 19; 14/İbrahim 52.

⁷ 4/Nisa 59, 83

⁸ 8/Enfal 75; 33/Ahzab 6.

⁹ 38/Sad 45.

¹⁰ 24/Nur 22.

¹¹ 35/Fâtır 1.

¹² 9/Tevbe 113.

¹³ 24/Nur 31.

¹⁴ 73/Müzzemmil 11.

¹⁵ 20/Tâ-Hâ 54, 128.

¹⁶ 9/Tevbe 86.

¹⁷ 3/Âl-i İmran 18.

“Ey iman edenler! Allah’a, peygambere ve sizden *ulu’l-emr*’e itaat edin ve herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah’a ve Peygambere götürün; tabi eğer Allah’a ve Ahiret Gününe (gerçekten) inanıyorsanız. Bu (sizin için) en hayırlısıdır ve sonuç olarak da en iyisidir.” (59. ayet)

“Onlar, kendilerine güvenlikle ya da endişeye kapılıp tedbir alınacak bir durumla ilgili bir bilgi ulaştığında, onu etrafa yayarlar. Oysa onu peygambere ve *ulu’l-emr*’e iletselerdi, onlar arasından mevcut durumdan sonuçlar çıkarma gücünde olanlar, onu değerlendirip doğru bir yargıya varırlardı. ...” (83. ayet)

Mâtürîdî’nin bu iki ayeti yorumunda dolaylı olarak İslam düşüncesi tarihinde siyasal kuramlara katkıda bulunabilecek görüşlerine ulaşmak mümkün görünmektedir.

***Ulu’l-emr* ve Politik Bağlam**

Ulu’l-emr terimi, Hz. Peygamberin vefatından sonra anlam genişlemesine uğrayarak yeniden kavramsallaştırılmış ve tarihsel tecrübelerin zorlamasıyla bundan kastın bilginler mi (*ulema*), yöneticiler mi (*ümerâ*) yoksa devlet başkanı mı (*emîr*) olduğu konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu anlam genişlemesi ilk defa imamet/devlet yönetimi meselesini dinî bir mesele olarak gören ve masum imam doktrinini geliştiren Şia’da görülmüştür. Onlar *ulu’l-emr* terimini, imamlarının meşruiyetini ve masumiyetini Allah ile temellendirmek için kullanmışlardır.¹⁸

Ulu’l-emr terikibini politik bağlama taşımanın ana sebeplerinden biri, Nisa Suresi’nin 59. ayetinde **itaat** ve **emr** sözcüklerinin kullanılmasıdır. Kur’an’da *emr* kavramının bilmeyle değil, yapmayla/yürütmeyle ilgili sosyo-politik bir vurgu taşıması yorumun politik bir bağlama taşınmasında etkili olmuştur.

¹⁸ Bu mesele, meşruiyetin ölçüsüne ilişkindir ve tartışmaya iki başat görüş hâkimdir: 1- Siyasi iktidar kendisini doğuran güç, öge ya da düşünceye bağlı kaldığında meşru kabul edilir. Bu durumda iktidar kaynağını nereden alıyorsa ona dayanmak zorundadır. 2- Ancak buna rağmen bazı düşünürler ahlaki bir ölçütün olabileceğini belirterek insan kişiliğine, insan haklarına ve temel hürriyetlerine saygı göstermeyen iktidarların meşruiyetlerinin olamayacağını savunmuşlardır.

İtaat talebi birliğe, parçalanmamaya bir çağrıdır. Mâtürîdî'ye göre, insanların sorunlarına çözüm üretmede hemfikir oldukları (*icmâ*) zamanlarda, ayrı bir çözüm arayışına girerek Allah'ın kitabına ve sünnete müracaatları zorunluluk taşımaz.¹⁹ Bu iki kaynağa müracaat zorunluluğu 'anlaşmazlık' durumundadır. Anlaşmazlığın toplumu parçalama riskine karşı, herkesi bağlayıcı daha temel bir nirengi noktasına ihtiyaç duyulur. Müminler için bu Allah'ın kitabı ve resulünün sorun çözme yöntemidir (sünnet).

Mâtürîdî'nin *Ulu'l-emr*'i Ulema Olarak Yorumlama Gerekçeleri

Ulu'l-emr terimi ayette çoğul formunda gelmiştir. Bundan hareketle Maturidî bu terimi, sivil inisiyatif sahipleri ve ulema olarak yorumlamaktadır.²⁰ *Ulu'l-emr*'i ulema olarak görme konusunda Mâtürîdî, sahabeden İbn Abbas ile tâbiundan Mücahid'i takip etmektedir. Bu iki isim de *ulu'l-emr*'i yöneticiye atfetmemektedirler.²¹

Maturidî 59. ayette geçen *ulu'l-emr*'e, hem ulema hem umera (yetkilendirilmişler) hem küçük askeri birlik (seriyye) komutanları hem de âkil adamlar (*ehlü'l-hiyar*=iyiyi kötüden ayırt etme yetisi olanlar) anlamının verildiğini aktarmaktadır. Ancak bunlara itaati, 'yaptıkları işi bilme ve yaptıklarının yaratacağı sonuçları öngörebilme yetilerinin bulunması' kaydına bağlamaktadır. Hz. Peygamberin "Burnu kesik bir siyahî köle bile size komuta ediyorsa, Allah'ın kitabına uygun davrandığı sürece, onu dinleyin ve itaat edin"²² sözü de, itaatin mutlak değil kayıtlı olduğunu, yönetenin de yönetilenin de temel değer ve normlarla kayıt altına alındığını göstermektedir. İnsanların kaosa sürükleyecek ve anomi yaratacak emirlere (*masiyet*) uyulmaması gerektiğini beyan eden Hz. Peygamber, bu tür emirlere kulak verilmemesi ve itaat edilmemesi gerektiğini söyleyerek²³ sivil itaatsizliğe dikkat çekmektedir.

¹⁹ Mâtürîdî, *age*, s. 296.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Tahk: Bekir Topaloğlu, vd.), Mizan Yay., İstanbul, 2005, c.3, s. 293.

²¹ Zafir el-Kasimî, *Nizamü'l-hüküm fi's-şer'ia ve't-târîhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1974, s. 235. Ayrıca bkz. Raşid el-Gannuşî, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, (Çev. Osman Tunç) Mana Yay., İstanbul, trsz., s.168.

²² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 3, s. 293.

²³ Mâtürîdî, *agy*. "... Fe men emera bi ma'siyetin felâ sem'a aleyhi ve lâ tâate."

Mâtürîdî 83. ayette geçen "... Meseleyi Allah'ın elçisine ve *ulu'l-emr*'e götürselerdi, hüküm/sonuç çıkarma gücünde olanlar onu değerlendirebilirlerdi..." ayetinden hareket ettiğinde, hüküm/sonuç çıkarma (*istinbat*) işini ulemaya atfetmektedir.

Mâtürîdî Allah ve Peygamber'e itaatten sonra anılan *ulu'l-emri* yöneticiler olarak tanımlamanın ve onlara *itaatin* Allah'tan sonra anılmış olmasının getireceği, 'otoritenin kaynağı'nı ilahi olanla irtibatlandırma riskini dikkate alarak, *itaat* emrini, Allah'ın kitabına uygun verilen fetvalara tabi olmaya bağlayarak mutlak iktidarın/mutlakiyetçiliğin önüne set çekmektedir. İtaatin, gönüllü kulluğa²⁴ evrildiği dinî-politik geleneklerde otoritenin ve meşruiyetin kaynağını Allah'a yaslama riskinin çok daha büyük olduğu düşünüldüğünde, mutlak iktidarı ilkelerle sınırlama yönündeki bu çözümlene daha da önem kazanmaktadır.

Ayetin "Bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve elçisine götürün" kısmını analiz eden Mâtürîdî, 'anlaşmazlığa düşüp de bunun çözümünü Allah'ın ve elçisinin buyruklarında arama yetkisinin ulema olduğunu söyleyerek, *ulu'l-emr*'in bilginlere işaret ettiğini belirtir. Ulemaya itaatten kasıt da, bir grup olarak ulemanın temsil ettiği tüzel kişilik değil, onların da uyması gereken her türlü yaşam/yönetim ilkesidir. Ancak ilerleyen süreçte, *ulu'l-emr* olarak tespit edilen ulema grubunun, aynı zamanda yöneticiyi gerekli şartlar oluştuğunda görevinden azletme yetkisine sahip olan **ehlü'l hal ve'l-akd**'e²⁵ evrilmiş olduğunu görürüz. Böylece ulemaya, ümera karşısında ciddi bir denetim (*velayet*)²⁶ görevi yüklenmiş olmaktadır.

²⁴ Bkz. Etienne de La Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, Çev. M. A. Ağaoğulları, İstanbul: İmge Yay., 2016.

²⁵ Bedrüddin İbn Cemâa'nın Almanca'ya da çevrilmiş bulunan *Tahrîrü'l-ahkâm fi tedbiri ehli'l-İslâm*'ını, İbn Teymiye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye*'siyle karşılaştırmalı olarak ele alan Ann K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam* adlı eserinin dokuzuncu bölümünde, halifenin azli meselesinde bu konuyu uzun uzadıya tartışmaya açmaktadır.

²⁶ **Velâyet (özel ve tüzel hakların korunmasını sağlayan denetim mekanizması):** Velâyet toplumun, oluşturacağı kurullar üzerinden, yöneticinin denetlenmesini ifade eder. Velilik yahut velâyet, bir sosyal denetim mekanizması üzerinden, hataya düşmeyi önleyen bir ilkedir. Kur'an'da mü'minlerin birbirinin velisi olarak anılması, bu anlamdadır. Mâtürîdî velayet'i ilk olarak, hem özel

Ulu'l-emr'in Ümera Olarak Yorumlanması

Mâtürîdî bu ayetten önce (Nisa Suresi 58. ayet) “İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin” ayetinin, adaletle hükmetmeyi yani yürütmeyi içermesi itibarıyla bir sonraki ayette anılan *ulu'l-emr'in* umeraya işaret ettiğini söyler. Zira adaletle hükmetmek, bir erkin varlığını gerektirmektedir. Ancak Mâtürîdî ümeraya itaati, ümeranın ulemanın Allah'ın kitabına uygun olarak verdikleri fetvalara tabi olmalarına bağlamaktadır.²⁷ Bu da ulemayı da ümerayı da ilkeler zemininde buluşturma (hukukun üstünlüğü) talebidir. Mâtürîdî, savaş zamanında bile ilmî faaliyetlerin kesilmemesini, bunu deruhte edecek bilgin kimselerin insanlara yol gösterecek değer ve normları ortaya koyma çabası göstermelerini talep eden Kur'an ayetini,²⁸ ulemaya yüklediği rolü gösterme açısından tam da burada anmaktadır.

Nisa Suresi'nin 83. ayetinde *ulu'l-emr'in* *akıl/re'y sahipleri* anlamında olduğu daha da açıktır. Bununla birlikte, ayette akıl ve rey sahiplerinin, akıl yürütecekleri husus güvenlikle ilgili stratejik bir mesele olarak anıldığı için, konuya ilişkin en uygun kararı verecek olan (istinbatta bulunabilecek yetki ve yeterlikte olan) insanlara ayette *ulu'l-emr* olarak referansta bulunmaktadır:

“Onlar, kendilerine güvenlik ya da korkulup tedbir alınacak bir durumla ilgili herhangi bir bilgi ulaştığında, onu etrafa yayarlar. Oysa onu peygambere ve *ulu'l-emr'e*

hem de tüzel alanı (*emr/ yönetim*) ilgilendiren bir terim olarak yorumlamaktadır. Ardından, insanlar arasındaki kardeşliğe ve toplumsal birlik ruhuna, velayet demektir. Daha önce aralarında hiçbir bağ olmayan daha da kötüsü birbiriyle düşman olan insanlar²⁶ bu velayetle, bir araya gelebilmekte ve dinde kardeşler olabilmektedirler. Kur'an'da işlerini birbirine havale etme, aralarında pakt oluşturma anlamında, mü'minlerin sadece kendi aralarında böyle bir velayet ilişkisine girmeleri istenmektedir.²⁶ Velâyetin ilk hali, ruhanî velayettir ve dinin yarattığı birlik düşüncesine dayanarak, karşılıklı olarak hakların gözetilmesini ve korunmasını gerektiren bir ilişki ahlakını gerektirir.²⁶ İkincisi ise, nefsanî velâyetir. Bu da insanların bizzat canlarının ve mallarının korunmasını mümkün kılan bir hukuku gerektirir. Ruhanî olan velayet, hukuka ve tüzel alana ilişkindir; nefsanî olan velâyet ise, nikâh, miras, nesep gibi insanların canlarına ve mallarına ilişkin özel hukuk alanına aittir. Ruhanî velâyet dostluğu ve muhabbeti gerektirir. Kur'an'da dinin sağladığı bu kardeşlikten doğan hakların sonuna kadar korunması istenir.

²⁷ Mâtürîdî, *age*, s. 293.

²⁸ 9/Tevbe 122.

(işî bilen ve işî yürütenlere) iletseleldi, onlar arasından mevcut durumdan sonuçlar çıkarma gücünde olanlar, onu da değêrlendirebilirlerdi. ...”

Ulu’l-emr’i Devlet Başkanı Olarak Yorumlamanın Önündeki Engeller

Mâtürîdî’ye göre *ulu’l-emr*’in devlet başkanı olarak alınmasının önündeki engeller şunlardır:

İlk olarak, Nisa Suresinin 59. ayetindeki *ulu’l-emr* tabiri çoğuldur, dolayısıyla devlet başkanı anlamında ‘tek kişî’ olarak alınması teknik anlamda mümkün değildir.

İkinci olarak, *ulu’l-emr* ayette ihtilaf eden/anlaşmazlığa düşen ve bu durumda son kararı vermek üzere Allah’ın kitabına ve sünnete müracaat eden kişiler olarak anılmaktadır. *Ulu’l-emr* mutlak yönetim sahibi bir imam yahut devlet başkanı olsaydı, hiçbir anlaşmazlığın olmaması gerekirdi. Oysa ayette ‘anlaşmazlığa düşen/farklı görüşlere sahip’ *ulu’l-emr*’den bahsedilmektedir. Başka bir ifadeyle ayette geçen *ulu’l-emr* ifadesinin hemen arkasından “eğer *ulu’l-emr* bir konuda ihtilafa düşerse” ifadesiyle *ulu’l-emr*’in anlaşmazlığından bahsetmektedir. Farklı görüşler demek, tartışma, akıl yürütme ve tefekkür demektir. Bu da *ulu’l-emr*’den kastın ulema olduğunu göstermektedir.²⁹

Üçüncü olarak ayette, peygambere ve *ulu’l-emr*’e meseleyi götürüp onların görüşlerini almanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayet peygamberden ve *ulu’l-emr*’den bahsetmektedir. Ayetin indiği anda Peygamber Medine site devletinin başındaydı. Bir de onun yetkilendirdiği insanlar vardı. Hem bu ayet hem de Nisa Suresi’nin 59. ayetinde anılan *ulu’l-emr*, yetkin ve yetki verilmiş insanlara işaret etmektedir. Ayet, Peygambere ve yetkin-yetkili kişilere götürüp görüş almaktan bahsettiğine göre, *ulu’l-emr*’i salt devlet başkanı olarak yorumlamak doğru değildir. Zira ayetin indiği anda devletin başında zaten Hz. Peygamber vardı. Onun dışında yetkilendirilmiş

²⁹ Age., s. 300. Mâtürîdî’ye göre bir anlaşmazlık durumunda bunu Allah’a ve elçisine götürülecek olanlar avam değildir. Zira bir konuda anlaşmazlığın çıkması için enine boyuna tartışılan, karşıt deliller getirilen bir mesele var demektir. Bu ise avamın uğraşacağı bir iş değildir

olanlara Mâtürîdî *vülâtu'l-emr* (yetkilendirilmişler) adını vermektedir.

Dördüncü olarak 83. Ayette *istinbat* (hüküm çıkarma ve doğacak sonuçları ön görebilme) ifadesi kullanılmaktadır. Bu da Allah'ın kitabından hüküm çıkarmak gibi teknik bir ifadeyi içermektedir ve ulemanın işidir.

Beşinci olarak, ayetin sonunda geçen *te'vil* terimi ayetin bahsettiği ana meselenin çok da sosyo-politik bir mesele olmadığına işaretidir. *Te'vil* de ulemanın yapacağı şeydir.

Son olarak Mâtürîdî, *ulu'l-emr*'i imam/devlet başkanı olarak yorumlayan Şia'yı *ulu'l-emr*'i salt devlet başkanı olarak yorumlayanları da eleştirmektedir.³⁰

Kurulların/Kuralların Hâkimiyeti Olarak *Ulu'l-emr*

Ullû edatı tekil değil de çoğul olduğu için *ulu'l-emr*, bilginlerin ve yetkilendirilmiş kişilerin oluşturduğu bir organ/kurum olarak anlamak da mümkündür. Bu durumda *ulu'l-emr*, tek tek kişilerin *fikir beyanından* ziyade *kolektif karar alma mekanizmasının* adı olur. *Ulu'l-emr*'in ilerleyen süreçte devlet başkanının gerektiğinde görevden azledebilecek olan *ehlul'l-hal ve'l-akd*'e dönüşmesi aslında bu kolektivitenin ve kurumsallaşmanın bir göstergesidir. Kelimenin çoğul olarak gelmesi, toplumun işlerin görülmesinde ve sorumluluk gerektiren işlerin yürütülmesinde tek kişiye değil, kurallara ve kurullara rol devrinin önemine dikkat çekmektedir. Bu da iktidarın gücünü yazılı ilkelerden ve hukuktan aldığı rasyonel ve yasal egemenliğin hâkimiyeti demektir.³¹

Kolektif olarak toplumun yönetimini kurallara ve kurullara bağlama esas olduğu için, yönetimle ilgili hususlarda Hz. Peygamberin de başkalarına danıştığını biliyoruz. Bakara Suresi'nin 246.

³⁰ Mâtürîdî, *age*, s. 300.

³¹ Egemenliğin üç tür kullanımından bahsedebiliriz: 1- Geleneksel egemenlikte yönetenin kendisini, etkinliklerini ve yöneten yönetilen ilişkisini toplumdaki yerleşik inanç şekilleri belirler. 2- Karizmatik egemenlikte otorite, egemenliğini kazanmış olduğu karizmadan yani gerçekleştirdiği olumlu işlerden kazandığı güçten alır. 3- Rasyonel ve yasal egemenlikte ise iktidar gücünü yazılı ilkeler ve hukuktan alır.

ayetin yorumunda Mâtürîdî, Hz. Peygamberin savaş ve toplumun yönetimi gibi kamuyu ilgilendiren konularda toplumun âkil adamlarına/kamu denetçilerine ve kabile başkanlarına danıştığını aktarmaktadır.³² Bu vurgular, ortak aklın tek akıldan üstün tutulduğu bir siyasal retorik inşasına da davettir.

Ulu'l emr'in sadece ulema olarak yorumlanmasının bir anlam daralması yarattığı iddia edilerek, *ulul'l emr*'in yöneticilere yahut kedilerine otorite emanet edilmiş/yetkilendirilmiş kişilere de (ümera) işaret ettiği söylenebilir mi? şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu durumda eğer *ulu'l-emr*, ümera (yöneticiler) olarak alınacaksa, bu durumda ayetin, '*Sizden ulu'l-emr'e itaat edin*' kısmının iyi tahlil edilmesi gerekir. Yöneticinin bizden (*minküm*) olması ne anlama gelir? Bazı yorumcuların iddia ettiği gibi, yöneticinin 'biz'den olmasından kasıt Müslüman olması mıdır? Kişisel kanaatimiz, kişinin yönetici olma ve yönetme kudretini elde etme süreçlerine halkın katılımı (seçim yoluyla, şûrâ/meşveret yoluyla/ denetim yoluyla vs.), yöneticiyi 'biz'den yapmaktadır. Ayet, 'sizden' kaydını düşmek suretiyle, yönetimde meşruiyet meselesine dikkat çekmekte ve yöneticinin kendisine karşı sorumlu olduğu halkı, onun meşruiyet kaynağı yapmaktadır.

Ulu'l-emr teriminin kazandığı anlam genişlemesiyle hem işi bilenleri hem de yürütenleri içerdiğini söylemek mümkündür. İçinden çıkılmakta zorlanılan bir meselede danışılanlar anlamında kullanıldığında *ulu'l-emr* ulemadır. Alınan kararı uygulama anlamında ise ümeradır/yetkilendirilmiş kişilerdir. Ayetin indiği dönemde politik bir teşkilatlanmanın olmadığını dikkate aldığımızda *ulu'l-emr*'in doğrudan politik erk sahiplerini tanımladığını söylemek doğru olmasa da, bugün itibarıyla onları da içine alacak şekilde bir anlam genişlemesine uğradığını görmek gerekir. Ancak ümeranın dikkate alacakları ilkelerin çıkarılması ve uygulamada denetim (*velâyet*), ulemanın sorumluluğundadır.

Sonuç

Hz. Peygamber'den sonra İslam toplumlarının içine düştüğü siyasal kriz hâlinin hâlâ devam ettiğini söylemek abartı olmaz. Entelektüel olarak çok büyük mesafe kat eden İslam halklarının siyasal

³² Te'vîlât, 2/137.

olarak bu krizden bir türlü çıkamamaktadır. Siyasal süreçler içinde rol almayan büyük âlimlerin, kuramsal seviyede de olsa bu krizden kurtuluş için çaba sarf ettiklerini biliyoruz. Bunlardan biri olan Mâtürîdî, Allah'a ve peygambere itaatten sonra anılan *ulu'l-emr*'in devlet başkanı yahut politik erk sahibi biri olarak yorumlanmasının yaratacağı krizin farkındadır. Bu kriz, yönetimin kaynağı/meşruiyeti krizidir.³³ Yöneticiyi meşru kılan halktır. Dolayısıyla halka karşı sorumludur. Bu sorumluluğun gereği olarak da sürekli denetime tabidir. Kendisini normlarla kayıtlı görmeyen *de facto* siyasal otorite, böylece meşru otoriteye dönüşmüş olur.

Mâtürîdî, *ulu'l-emr*'in ulema olduğunu söylerken de ulemanın ayrı bir güç grubu³⁴ olarak ortaya çıkmasını engelleyecek şekilde,

³³ İktidarın kaynağı konusunda başat teorileri burada hatırlamakta yarar var: 1- İktidar kaynağını insan doğasından yani toplumu içten ve dıştan gelebilecek tehlikelere karşı koruma güdüsünden/düşüncesinden alır. Platon ve Aristoteles tarafından savunulan bu görüşe göre devlet, insanların korunmaları, temel ihtiyaçlarını karşılamaları, potansiyellerini gerçekleştirmeleri ve ahlaki bakımdan daha iyi olabilmeleri için araçtır. 2- İktidar kaynağını toplumda egemen olan dinden alır. Bu görüşe göre siyasi otorite ya da iktidar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. 3- İktidar kaynağını, toplumun birlikte yaşama çabasındaki ortak iradesinden alır. Bu yaklaşımı savunan Thomas Hobbes, devletin var olmaması durumunda insan yaşamının nasıl bir seyir alacağını sorar ve "insan insanın kurdudur," sonucuna varır. Eğer devlet olmazsa insanlar birbirlerine zarar verirler. Bundan dolayı, insanlar birbirlerine duydukları sevgiden dolayı değil, korktukları için ortak bir irade ya da toplumsal sözleşme ile bir otoriteye başvururlar.

³⁴ Ulemanın ayrı bir güç unsuru olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı ve bunun yaratacağı sonuçlar uzun tartışmaları hak etmektedir. Şu kadarını hatırlamakta yarar var: Selçuklu yönetiminin, *iktâ* (toprak sistemi), *berîd* (istihbarat sistemi), *ulemâ* ve *hângâhlar* (ribâtlar/zaviyeler) olarak dört güç unsuru üzerine kendini oturtmasına paralel olarak Selçuklular döneminin bir ismi olarak Gazalî ulemayı ayrı bir güç unsuru görür. Bu güç unsuruna iki güç unsuru daha eşlik eder: halife ve sultan. Buna karşıt olarak ulemayı güç unsuru olarak tanımlamayan Fadlallah Ruzbihân Huncî İsfahânî, güç unsuru olarak halife ve sultandan bahseder ve bu ikisini birleştirme eğilimi gösterir. Ulemanın, 9. yüzyılın ikinci yarısından sonra tanımlanabilir toplumsal-dinsel bir rol yüklendiğini görüyoruz. Bu rol kendini özellikle, İslam toplumlarında ağırlığı her zaman diğer disiplinlerden fazla olan fıkıh üzerinden göstermiştir. Detay için bkz. Nabil Mouline, *The Clerics of Islam: Religious Authority and Political Power in Saudi Arabia*, Yale Univ. USA; 2014, Giriş kısmı; Omid Safi, *The Politics of Knowledge in Premodern Islam: Negotiating Ideology and Religious Inquiry*, Carolina, 2006.

onların görevinin Allah'ın kitabından temel ilkeleri çıkarmak ve ortaya çıkan bir sorunun toplum için taşıdığı riskler konusunda öngörülerde bulunmak (*istinbat*) olduğunu söylemektedir. Ulemanın çıkardığı ilkelerle, hem devleti yöneten hem de onun yetkilendirdikleri (*ümera ve vulât*) denetlenir. Tarih boyunca doğu toplumları için en büyük risk olan mutlak iktidarı ve mutlak çürümeyi önlemenin yollarından biri erkler ayrılığıyla sağlanan bu denetlemenin etkin bir şekilde işletilmesidir. Mâtürîdî *ulu'l-emr*'e yüklediği anlamla, dinî veya siyasi aktörlerin, hesap vermeyen/sorgulanamayan, denetlenemeyen, ilkelerle kayıt altına alınmayan, mutlak itaat edilen bir güç olarak önümüze çıkmasını engellemeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Boetie, Etienne de La, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev. M. A. Ağaoğulları) İstanbul: İmge Yay., 2016.
- el-Gannuşî, Raşid, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, (Çev. Osman Tunç) Mana Yay., İstanbul, trsz.
- el-Kasımî, Zafir, *Nizamü'l-hükm fi's-şerîa ve't-târîhi'l-İslâmî*, Beyrut, 1974.
- Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Tahk: Bekir Topaloğlu, vd.), Mizan Yay., İstanbul, 2005.
- Mouline, Nabil, *The Clerics of Islam: Religious Authority and Political Power in Saudi Arabia*, Yale Univ. USA; 2014.
- Safi, Omid, *The Politics of Knowledge in Premodern Islam: Negotiating Ideology and Religious Inquiry*, Carolina, 2006.

